

«ПРИГАДУВАННЯ» ЖОВТНЕВОЇ РЕВОЛЮЦІЇ: ОРГАНІЗАЦІЯ ТА СПОСОБИ ЗБИРАННЯ СПОГАДІВ (1920-ТІ РОКИ)

Клименко О.М.

Національний університет «Києво-Могилянська академія»

У статті запропоновано узагальнену характеристику «пригадування» Жовтневої революції у 1920-х рр. Продемонстровано як більшовики конструювали нову «правильну» історію. Проаналізовано організацію «пригадування» 1917 року. Увага акцентована на ролі Істпарту в цій кампанії. Реконструйовано способи збирання спогадів.

Ключові слова: Жовтнева революція, Істпарт, «пригадування», «меморіальний проект», спогади.

Постановка проблеми. У 1920-х рр. «пригадування» Жовтневої революції стало одним з головних напрямів роботи Комісії з вивчення історії Жовтневої революції та історії Комуністичної партії (Істпарт), яка мала широку мережу місцевих відділів. Цей масштабний «меморіальний проект» проводився безпосередньо під її керівництвом. 1917 рік в новоствореній класовій концепції історії, розробленій істориком-марсистом, членом Істпарту, Михайлом Покровським розглядався як початок нової ери. Тож «Жовтень» став інструментом легітимізації нової влади. Відповідно діяльність Комісії була направлена на поширення нової версії минулого серед населення. І реалізовувалось це через збирання спогадів під керівництвом Істпарту відповідно до спеціально підготовлених способів, за допомогою яких учасники революційних подій пригадували минуле, зокрема, Жовтень, так «як треба».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання «пригадування» Жовтневої революції у 1920-х рр. на території Радянського Союзу та УСРР, зокрема, залишаються недостатньо дослідженими. Збирання спогадів про революцію 1917-го року більшість дослідників розглядали здебільшого лише як один з напрямів діяльності Комісії з вивчення історії Жовтневої революції та історії Комуністичної партії, тому це питання не було достатньо висвітленим. Діяльність Істпарту аналізували у своїх працях радянські та пострадянські дослідники: Галина Алексеева, Микола Андрухов, Ніна Комаренко, Віталій Сарбей та інші [3, 4, 11, 21]. Всеукраїнському Істпарту присвячені розвідки Геннадія Стрельського, Бориса Кашкіна, Діани Щедриної [22, 9, 28]. Однак у своїх дослідженнях вони трактували спогади передусім як фактологічний матеріал. Безпосередньо «меморіальному проекту» про Жовтневу революцію присвячена розвідка Фредеріка Корні [30]. Характеризуючи цей проект він зауважує, що його завданням було не «відновлення» історичної пам'яті, а встановлення певних рамок «пригадування» [30, р. 401]. Відповідно, в ході написання спогадів про Жовтневу революцію історія революції «писалася», а точніше кажучи, події конструювалися, а не реконструювалися: революція відбулася у процесі написання про неї. Завдяки написанню історії у 1920-х рр. для більшовиків Жовтень став засобом демонстрації легітимності їхньої влади [30, с. 401].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Досліджуючи, яким чином організувалось формування «правильної» більшовицької історії, ми акцентуємо на визначенні конкретних способів та рамок «пригадування» 1917 року, а також демонструємо на прикладах, що контроль Істпарту над цим «меморіальним проектом» є дещо перебільшеним. Відповідно СРСР 1920-х рр. ще не є «імперією пам'яті», як називає Країну Рад Сер-

гій Єсельчик [7], проте стає основою для майбутніх «меморіальних проектів».

Мета статті. Головною метою цієї роботи є охарактеризувати організацію та способи збирання спогадів про Жовтневу революцію у 1920-х рр.

Виклад основного матеріалу. Комісія з вивчення історії Жовтневої революції та історії Комуністичної партії розпочала збирання спогадів на початку 1920-х рр. і вказувала, що «одним з головних завдань є створення джерел – створення мемуарної літератури і літератури змішаного мемуарно-монографічного характеру» [17, с. 114]. Не випадково є вказівка на те, що джерела саме створювалися. Основна увага зверталась не на вже написане, а на написання нового про минуле. Відповідно, це дозволяло за допомогою спогадів конструювати більшовицьку версію історії так «як треба». Мета збирання спогадів зазначалася у плані роботи Істпарту ЦК РКП(б) на 1921 р.:

Оживити мемуарну літературу. Ця література не повинна мати характер старої мемуарної літератури, а навпаки, повинна відрізнитися, так би мовити своєю ударністю в тому сенсі, що мемуари мають бути написані не конкретно про особу автора, а стосовно визначеного періоду нашої партії» [18, с. 184].

По суті, теза «оживити мемуарну літературу» означала створити «нову». І у ній спомини втрачали основну характеристику мемуарної літератури: особа автора відтіснялася на другий план, центральними ставали подія чи ряд подій.

Збирання спогадів розпочалося з агітації серед населення. Першим був заклик Михайла Ольминського до членів партії: «Весь період, починаючи з жовтня 1917 р. є цінним історичним періодом, якого до сьогодні не знала історія людства, і важливо, щоб про цей період ми зібрали найбільш детальні свідчення» [16, с. 93].

Звучали також інші подібні заклики: «Потрібно збирати розповіді, записувати їх, поки в пам'яті не згасли імена та деталі» [22, с. 14]; «Історію Жовтневої революції можна буде написати лише тоді, коли за цю справу візьмуться сотні тисяч рядових працівників. Архів Жовтневої революції знаходиться в нашій пам'яті» [22, с. 14]; «Нашим обов'язком є завжди пам'ятати про тисячі і тисячі «корисних», непомітно, але по-геройськи віддавши свої життя за справу пролетарської революції» [14, с. 38]. Як бачимо, відбувається апеляція до важливості революційної доби, а також додається обов'язок «пам'ятати».

Спеціально для збирання спогадів про Жовтневу революцію Істпарт створював або ж поновлював діяльність спеціальних гуртків, груп учасників революційних подій та «груп сприяння» Істпарту.

До завдань гуртків належало:

1. «встановити всіх важливих учасників, відомого для них періоду або події, розшукати їх, виявити тих,

хто можуть дати спогади та інші матеріали, вести з ними листування, зв'язати їх з гуртком та істпартом;

2. спонукати учасників фіксувати свої спогади, влаштувати вечори спогадів, а також на своїх зібраннях зачитувати написане, перевіряючи та доповнюючи таким чином один одного» [25, арк. 161].

Групи учасників революції мали здійснювати збирання, обробку, перевірку матеріалів, спогадів, документів тощо [8, с. 223]. Подібні завдання мали виконувати «групи сприяння» Істпарту: збирання матеріалів та документів у населення; організація вечорів спогадів учасників революції для запису і колективної перевірки спогадів; опрацювання матеріалів для видання збірників та брошур [20, с. 268]. Групи поділялися на секції відповідно до місцевості та періоду революційних подій [25, арк. 161].

Окрім гуртків, груп учасників революційних подій, «груп сприяння», якими Істпарт керував, він був пов'язаний і з рядом інших установ: партшколами, комсомолом, марксистськими гуртками з історії революції [24, арк. 47]. До істпартівської роботи також залучалися Губвиконком, Істпроф (Комісія з вивчення історії професійного руху в Росії та СРСР), Істмол (Комісія з вивчення історії Всесоюзного Ленінського комуністичного союзу молоді і юнацького руху в СРСР), Держвидавництво. Наприклад, представники Істпрофу та Істмолу могли входити до складу окружних істпартвідділів. У профспілках були уповноважені Істпарту, які організували гуртки по вивченню революційного руху [5, с. 231]. Уповноважені Істпарту працювали над збиранням спогадів також на великих підприємствах. Наприклад, у Києві, на заводах «Арсенал», «Більшовик» та інші. У 1928 р. таких повноважених було сорок осіб. Їх забезпечували методичками, скликали спеціальні семінари, надавали фактичні дані про події в Київській губернії у 1917-20 рр. [29, с. 172-173].

Для збирання спогадів в сільській місцевості Істпарт залучав учнів, студентів та аспірантів під час канікул [13, с. 274]. Проводилась спеціальна кампанія для роботи «істпартівським». Яким чином це відбувалось, демонструє Київський істпартвідділ: у місцевій газеті була надрукована стаття про необхідність збирати спогади, були розповсюджені звернення до студентства, надані схеми та інструкції для збирання матеріалів. Потім «істпартівськими» шукали інформацію про революційні події на місцевості, яку вони знали [19, с. 210]. До роботи «істпартівськими» часто залучали вчителів [26, арк. 16]. Літературне опрацювання текстів спогадів здійснювали викладачі навчальних закладів [6, с. 238], газетні працівники та лектори партшкіл [1, с. 333].

У 1921 р. було видано «Інструкцію для місцевого бюро Істпарту», в якій рекомендувалось *наполегливо залучати* учасників Жовтневої революції до написання мемуарів [17, с. 116]. Яким саме чином «наполегливо залучали» населення можна продемонструвати на підставі постанови ЦК КП(б)У (21 лютого 1922 р.) про порядок збору матеріалів з історії партії та Жовтневої революції, відповідно до якої всіх партійних працівників зобов'язали в порядку партійної дисципліни написати спогади про Жовтневу революцію [29, с. 153].

На основі матеріалів Істпарту, присвячених питанню спогадів, можна виділити два способи організації їх збирання. Перший спосіб передбачав пошук учасників революції, потім надсилання їм анкет та листів-прохань написати спогади; після їх отримання спомини перевірялися та публікувалися. Другий – організація так званих вечорів спогадів. З приводу останнього варто зазначити, що це був досить ді-

євий спосіб для збирання спогадів, передусім у малограмотного населення.

Щодо першого способу, то Комісія надсилала прохання до окремих осіб, знаних учасників революції, партійних діячів. Прохання могли включати пояснювальні листи, де вказувалось *про що* та за якою схемою писати. Можна навести кілька прикладів таких листів. Зокрема, у 1925 р. Центральний Істпарт звернувся до Володимира Антонова-Овсієнка з проханням за власними спогадами якомога детальніше описати взяття Зимового палацу, арешт Тимчасового уряду та інші події 25 жовтня 1917 року або ті, що їм передували [17, с. 114].

Подібний лист був надісланий від Істпарту ЦК КП(б)У у 1928 р. Лазару Кагановичу: «Надсилаючи при цьому орієнтовну схему питань журналу на найближчий час Істпарт ЦК КП(б)У просить Вас написати для журналу «Літопис революції» статтю або спогади. Просимо до 01.02.1928 р. повідомити редакцію «Літопис революції», чи Ви погоджуєтесь, яка назва роботи, та термін виконання» [27, арк. 1].

Після надходження спогади «перевірялися» в істпартвідділах або редколегіях видань. Потім оцінювалися як «добре» або ж, «потребують перевірки найважливіших подій». Завершальним етапом була публікація в істпартівських виданнях, наприклад, «Пролетарській революції» та «Літописі революції».

Другий спосіб збирання спогадів про Жовтневу революцію реалізовувався через проведення «вечорів спогадів», на яких відбувалось колективне «пригадування». Для керівників вечорів Істпарт проводив спеціальні інструктажі. Наприклад, Оренбурзьке бюро у грудні 1925 р. провело навчальну конференцію з керівниками вечорів про те, як їх проводити, які питання обговорювати тощо [30, р. 405]. А, відповідно, на нижчому рівні під час підготовки вечорів спогадів організатори рекомендували учасникам завчасно вказувати тему і зміст доповідей [17, с. 119]. Тематично вечори мали висвітлювати якісь події революції на певній території. Наприклад, Ленінградський Істпарт організував вечори спогадів разом з групою моряків на тему участі крейсера «Аврора» в блокаді Зимового палацу тощо [10, с. 260].

7 листопада 1921 р. відбувся один з перших вечорів спогадів на тему «Жовтневі дні 1917 р. в Петрограді». На вечір були запрошені 30 осіб, учасники вказаної події [30, р. 405]. Кожен повинен був підготуватися завчасно: записати на окремому аркуші паперу «найголовніше, що він робив у ті дні, що запам'ятав, свої враження, думки» [17, с. 114]. Під час проведення вечора учасники робили письмові замітки, які потім здавали організаторам вечора [17, с. 114]. Однак вечори могли проводитися не лише так: обговорення відбувалися і без попередньої підготовки. На вечорах спогадів використовувався «метод колективної перевірки»: обговорення, доповнення. Це дає підстави говорити, що особа автора спогадів не мала того значення, як у звичайних мемуарах. Також це свідчить про те, що спогади були контрольованими, з єдино «правильними» баченням подій.

Варто уваги і те, що під час вечорів спогадів проводились певні ритуали. Прикладом є один з вечорів, організований Ленінградським Істпартом, на початку якого відбулося «вшанування пам'яті полеглих борців революції» [30, р. 405]. Сказати достеменно, що саме відбувалось неможливо, однак припускаємо, що це могла бути хвилина мовчання або ж виголошення промови кимось з учасників збирання. Описаний момент дає підстави сказати, що для вечорів спогадів були характерні ознаки ритуалів. Ритуал –

«це діяльність та вчинки, де керуються правилами символічного характеру так, що це привертає увагу учасників до певних ідей і почуттів, яким надають спеціального значення» [12, с. 74]. Ефект ритуалів не обмежується часовими межами їхнього виконання. Для ритуалів характерна повторюваність, а повторення автоматично передбачає постійний зв'язок з минулим [12, с. 75]. Вечори спогадів проводились з певною періодичністю, наприклад, напередодні річниць певних подій. І ще однією ознакою ритуалів є їхня властивість формувати систему цінностей тих, хто бере у них участь [12, с. 75]. Це також було властиво для вечорів спогадів.

Крім того, вечори спогадів – це не лише обговорення певних подій. Наприклад, 17 березня 1924 р. Одеський Істпарт організував у театрі імені Луначарського «Вечір спогадів», який включав розповіді про «революційне підпілля», а також концертну програму [23, с. 228]. На цьому прикладі також постає питання місця проведення вечорів спогадів. Як бачимо, це міг бути театр або ж інші культурні установи. Однак можна навести й інші приклади, зокрема, у Києві в 1921 р. перші вечори спогадів проводились на заводах [29, с. 150]. І пізніше у зв'язку з кампанією збирання спогадів учасників Жовтневої революції і, відповідно, збільшенням кількості вечорів спогадів, багато з них проводилось саме на якихось підприємствах.

Проте кампанія з «пригадування» Жовтневих подій мала певні труднощі. Члени Істпарту нарікали, що збирання спогадів було чи не найскладнішою роботою: «Доводиться докласти багато зусиль, щоб змусити писати індивідуально чи колективно (на зібраннях)» [5, с. 230]. Варто зауважити, що дуже часто прохання Комісії написати спогади залишались без відповіді. Навіть двократні чи п'ятикратні нагадування до учасників жовтневих подій часом бували мало результативними [2, с. 322-323]. Причиною цього було те, що робота Істпарту, особливо одразу після його створення, не мала широкої підтримки серед населення. Відповідно на листи Істпарту часом просто не звертали уваги. Пізніше звернення могли ігноруватися, оскільки був відсутній механізм примусового написання спогадів: у документах Істпарту відсутні відомості про санкції у

разі не написання споминів. Дотичною до цієї проблеми є наступна: друк споминів одного автора одночасно у кількох виданнях без попередження про це істпартвідділи, які намагалися проконтролювати видавничу справу. Відповідно, для уникнення таких ситуацій Істпарт застерігав, що він буде звертатися в Центральну контрольну комісію, якщо люди здаватимуть свої спогади одночасно в Істпарт та інші органи друку, а також надсилатимуть рукописи без попередження про те, що вони раніше були опубліковані в інших виданнях [15, с. 280]. Тож вплив Центрального Істпарту у деяких випадках може бути перебільшеним. Крім того, навіть коли Істпарт розробив заходи для врегулювання проблем (йдеться про звернення в Центральну контрольну комісію), то говорити про їхню ефективність теж досить складно, оскільки відсутні дані, чи дійсно Комісія ці заходи здійснювала.

Висновки і пропозиції. «Меморіальний проект», присвячений 1917 року, був першою більшовицькою спробою формування політики пам'яті. Ця кампанія «пригадування» Жовтня була першим ціле направленим проектом нової влади у культурній сфері. В конструюванні більшовицької історії ключова роль відводилась Жовтневій революції: її точці відліку і водночас кульмінації. «Пригадування» 1917 року організовувалось Істпартком, який формувал спеціальні гуртки, групи учасників певних подій та «групи сприяння». Збирання спогадів проводилось двома способами: за допомогою надсилання листів до учасників революційних подій та проведення вечорів спогадів. Результатом проведення вечорів спогадів ставало навчання учасників мислити як один організм: всі мають пам'ятати єдину спільну версію подій. Кампанія, направлена на «правильне» «пригадування» революційних подій, заклала основи для подальшого становлення СРСР як «імперії пам'яті». Проте, більшовицьку державу 1920-х рр. такою назвати ще неможливо, оскільки керівництвом робилися лише перші продумані кроки в цьому напрямку, а контроль над практичною реалізацією був мінімальним. Тоді лише почала формуватися політика пам'яті. І «пригадування» Жовтня було першим масштабним проектом, який став основою для наступних подібних кампаній.

Список літератури:

1. Адамович Е. Вокруг работы Истпартотделов // Летопись революции. – 1925. – № 5-6. – С. 332-336.
2. Адамович Е. Доклад Истпарта ЦК КП(б)У на конференции Истпартов во время 12 съезда партии // Летопись революции. – 1923. – № 4. – С. 321-328.
3. Алексеева Г. Д. Истпарт: основные направления и этапы деятельности // Вопросы истории. – 1982. – № 9. – С. 17-29.
4. Андрухов Н. Р. У истоков историко-партийной науки (Краткий очерк деятельности Истпарта. 1920-1928). – М., 1979. – 64 с.
5. Вокруг работы Истпарта // Летопись революции. – 1925. – № 1. – С. 228-235.
6. Глебенко. О работе Одесского Истпарта // Пролетарская революция. – 1928. – № 3. – С. 238-239.
7. Єсельчик С. Імперія пам'яті: Російсько-українські стосунки в радянській історичній уяві / С. Єсельчик. – Київ: Критика, 2008. – 303 с.
8. Инструкция по организации групп участников Октябрьской революции и гражданской войны на Украине // Летопись революции. – 1926. – № 2. – С. 223-224.
9. Кашкин Б. И. Создание и деятельность Истпарта ЦК КП(б)У (1921-1929 гг.): дис. ... канд. ист. наук: 07.00.01 / Кашкин Борис Иосифович. – К., 1970. – 256 с.
10. Каюров В. Отчет Истпарта ЦК ВКП(б) к XV съезду ВКП(б) // Пролетарская революция. – 1927. – № 11. – С. 258-270.
11. Комаренко Н. В. Висвітлення боротьби за перемогу влади рад на Україні в журналі «Літопис революції» // УІЖ. – 1967. – № 1. – С. 130-137.
12. Коннертон П. Як суспільства пам'ятають / Пер. з англ. С. Шліпченко. – К.: Ніка-Центр, 2004. – 184 с.
13. Манилов. Работа истрпарта Киевского окрпарткома в 1927 г. // Пролетарская революция. – 1927. – № 11. – С. 272-275.
14. Метелев А. Будем помнить! // Пролетарская революция. – 1922. – № 3. – С. 34-38.
15. Ольминский М. От Истпарта // Пролетарская революция. – 1924. – № 10. – С. 280.
16. Остроухова К. А. О работе в Истпарте // Вопросы истории КПСС. – 1967. – № 6. – С. 92-101.
17. Пересветов В. А. Деятельность Истпарта по собиранию воспоминаний об Октябрьской революции и гражданской войне // Вопросы истории. – 1981. – № 5. – С. 113-120.
18. План работы Комиссии по истории РКП // Из эпохи «Звезды» и «Правды». – М., ГИЗ. – 1921. – Вып. 1. – С. 182-185.

19. По окристпартотделам // Летопись революции. – 1926. – № 6. – С. 207-213.
20. Положение о группах содействия Истпарту ЦК ВКП(б) // Пролетарская революция. – 1926. – № 4. – С. 268.
21. Сарбей В. Г. Истпарти та їх місце в розвитку історичної науки на Україні // УІЖ. – 1967. – № 1. – С. 3-10.
22. Стрельский Г. В. Мемуары как источник изучения истории Великого Октября на Украине. – Киев, 1978. – 135 с.
23. Хмельницкий И. Из деятельности Одесского Истпарта // Летопись революции. – 1924. – № 4. – С. 228-230.
24. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі ЦДАГОУ). – Ф. 1. Центральний Комітет Комуністичної Партії України, 1917-1991 рр. – Оп. 20. – Спр. 1449.
25. ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 2021.
26. ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 2498.
27. ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 2710.
28. Щедрина Д. С. Діяльність Истпартів України по збиранню документів з історії партії і Жовтневої революції (1921-1924 рр.) // УІЖ. – 1974. – № 2. – С. 13-21.
29. Щедрина Д. С. Деятельность Истпарта ЦК КП(б)У и его местных органов по созданию источниковой базы историко-партийной науки (1921-1929 гг.): дис. ... канд. ист. наук: 07.00.01 / Щедрина Диана Саввична. – К., 1974. – 198 с.
30. Corney F.C. Rethinking a Great Event: the October Revolution as Memory Project // Duke University Press on behalf of the Social Science History Association. – Vol. 22, № 4. Special Issue: Memory and the Nation (Winter, 1998). – P. 389-414.

Клименко О.М.

Национальный университет «Киево-Могилянская академия»

«ПРИПОМИНАНИЕ» ОКТЯБРЬСКОЙ РЕВОЛЮЦИИ: ОРГАНИЗАЦИЯ И СПОСОБЫ СОБИРАНИЯ ВОСПОМИНАНИЙ (1920-Е ГОДЫ)

Аннотация

В статье предложено характеристику «припоминания» Октябрьской революции в 1920-х гг. Продемонстрировано, как большевики конструировали новую «правильную» историю. Проанализировано организацию «припоминания» 1917 года. Внимание акцентировано на роли Истпарта в этой кампании. Реконструировано способы собирания воспоминаний.

Ключевые слова: Октябрьская революция, Истпарт, «припоминание», «мемориальный проект», воспоминания.

Klymenko O.M.

National University of «Kyiv-Mohyla Academy»

«REMINISCENCE» OF THE OCTOBER REVOLUTION: ORGANIZATION AND METHODS OF MEMOIRS GATHERING (1920S)

Summary

The article offers the characteristics of the «reminiscence» of the October revolution in 1920s. It was demonstrated how the Bolsheviks constructed a new «correct» history. The organization of «reminiscence» of 1917 was analyzed. The main attention was focused on the role of Istpart in this campaign. The memory gathering tools were reconstructed.

Keywords: the October Revolution, Istpart, «remembering», «memorial project», memoirs.